

ВІДГУК
офіційного опонента доктора культурології, доцента
Яковлева Олександра Вікторовича
на дисертацію Олени Юріївни Пожарської
«Цирк у просторі культури України: інституалізаційний аспект»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за напрямом 034 – «Культурологія»

Циркове мистецтво в епоху діджіталізації і віртуалізації мистецтва кінця ХХ - початку ХХІ століття не втратило своєї привабливості, популярності та соціально-художньої значущості, що було характерно й для цирку минулих століть. Цирк витримав важкі історичні умови нестабільності та зберіг свою особливу атмосферність, відповідність культурним і ментальним кодам народу. Святковість і гедонізм – емоційний стрижень мистецтва, що йде від дитячого світосприйняття, ігрова та сміхова природа циркового явища продовжують дивувати і наповнювати новими сильними почуттями серця глядачів. Цирк кінця ХХ – початку ХХІ століття – явище не тільки творче і соціальне, але й надзвичайний культурний феномен, релевантний процесам, які відбуваються в театрі, музиці, живописі, поезії, літературі, кіно, в загальному широкому спектрі видовищних мистецтв.

Розвиток циркового мистецтва та укорінення його в соціокультурному просторі набули специфічного характеру, оскільки, з одного боку, цирк ствердив себе як яскраве явище постмодерної масової культури зразка ХХ століття, а, з іншого боку, одночасно зберіг свою історичну самобутність і естетичну самодостатність. Особливості розвитку наукового вивчення цирку вбачаються в тому, що подальше вивчення культуроформуючих функцій вітчизняного циркового мистецтва в різних аспектах має поглибити розуміння значущості видовищних видів художньої творчості і, тим самим, розширити уявлення щодо цілісного та багатогранного образу культурного життя сучасного суспільства.

Актуальність дисертації О.Ю. Пожарської «Цирк у просторі культури України: інституалізаційний аспект» підтверджується тим, що здійснений у роботі глибокий аналіз наукової літератури демонструє, що, незважаючи на наявність певного науково-теоретичного доробку щодо тематики цирку та циркового мистецтва, сучасний гуманітарний дискурс демонструє відсутність комплексного дослідження цирку як феномена культури України. Відповідно, наявний науковий запит на вивчення феномена цирку з точки зору культурології, а саме – щодо питань інституалізації цирку в просторі культури України. Зазначений дисеранткою підхід дійсно сприяє «поглибленню наукових уявлень про цирк як складний феномен української культури, осмислення якого в теоретичному, історичному та практичному вимірах дасть змогу виявити специфіку його перетворення на значущий соціокультурний інститут культурного простору України» (с. 182 дисертації). Проблематика дослідження є актуальною ще й тому, що сучасне суспільство націлене на динамічний інноваційний розвиток, а, отже, зацікавлене в оволодінні тими способами і можливостями цілеспрямованої діяльності людини, які забезпечують динамічну еволюцію мистецтва та формування духовного простору суспільства майбутнього, базуючись, у тому числі, на традиційних культурних здобутках.

Враховуючи відсутність у вітчизняній культурологічній науці розвиненого дослідження цирку як феномену культури у вимірах процесу інституалізації (організаційного оформлення цирку в багатофункціональний соціокультурний інститут), комплексне вирішення наукових викликів цієї проблематики стає основою дисертації О.Ю. Пожарської. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні міждисциплінарного підходу в межах парадигми системності й наукового плюралізму, що передбачає звернення до методологічних підходів, синтезованих з різних галузей гуманітарних наук, з метою глибшого проникнення в сутність досліджуваного феномена та отримання максимально повного знання щодо нього.

Розгляд предмету дослідження в міждисциплінарному дискурсі обумовив використання матеріалів з філософії, культурології, мистецтвознавства, історії, що забезпечує якісний рівень розв'язання наукового завдання – «дослідження процесу інституалізації українського цирку в контексті аналізу його виникнення, розвитку та функціонування як соціокультурного інституту в просторі культури України» (с. 20 дисертації). Запропонований в дисертації підхід до предмету дослідження – «цирк у вимірах процесу інституалізації в просторі культури України» (с. 20 дисертації) – дійсно розширює проблемне поле сучасної культурології та дозволяє вдосконалити її методологічний інструментарій.

Дослідження пані О.Ю. Пожарської має велими ґрунтовну джерельну та методологічну основу – праці зарубіжних і вітчизняних дослідників, які були використані у процесі осмислення окремих складових предмета дослідження, методологічних підходів до розуміння культурних феноменів, національної культури, особливостей розвитку циркового мистецтва України. Зокрема, наявність вагомих джерелознавчих зasad дисертації підтверджується 268 позиціями у списку використаних джерел (частина з яких іноземними мовами), що представлені у культурологічному дискурсі на сторінках дослідження. Значний масив джерельного матеріалу, зібраного автором, чітко структуровано й послідовно впорядковано у відповідності до задекларованих дослідницьких завдань.

Цілком виправданими є всі окреслені позиції наукової новизни дисертації О.Ю. Пожарської, оскільки у процесі обґрунтування теоретико-методологічних зasad та вирішення проголошених завдань дисертації в дослідженні вперше конституйовано декілька важливих позицій, особливо слід виділити наступні: в українській культурології вперше здійснено комплексне дослідження цирку як явища української культури, розглянутого у вимірах процесу інституційного оформлення цирку в багатофункціональний соціокультурний інститут, становлення якого визначалося специфікою соціокультурних умов на різних історичних етапах

формування культурного простору України; вперше виокремлено та охарактеризовано етапи процесу інституалізації українського цирку, аналіз яких виявив значні трансформаційні зміни в динаміці розвитку української культури; вперше конституйовано визначну роль Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв – провідного профільного навчального закладу системи мистецької освіти України, що здійснює підготовку висококваліфікованих кадрів для української циркової галузі в процесі інституалізації цирку та формування освітньо-професійних зasad циркового мистецтва. Можливо зазначити, що науковою новизною дисертації О.Ю. Пожарської є навіть сама постановка проблематики, досі не презентованої у сучасній вітчизняній культурологічній теорії. Цією працею до культурологічного наукового простору вводиться нова проблематика, глибоко простежується еволюція досліджуваного явища, його функціонування та трансформація в художній культурі України.

Підкреслимо, що дисертація О.Ю. Пожарської чітко структурована, логіка поділу на глави і параграфи зрозуміла та не викликає заперечень. Структура дисертаційного дослідження вдало підпорядкована розробці висунutoї наукової гіпотези, слідуванням хронології та етапам еволюції циркового мистецтва України, логічним чином відображає послідовність розкриття основних положень, що виносяться на захист.

Грунтовний вступ продовжують три розділи, зміст кожного з яких концептуально спрямований на розкриття теми дисертації, що сприяє логічності і ясності вирішення конкретних завдань наукової розвідки. Зміст тексту дисертації характеризується цілісністю та зв'язністю викладення матеріалу. Відповідно до кваліфікаційних вимог основний текст роботи завершується висновками, списком використаних джерел і додатками. Робота характеризується змістовністю, концептуальністю, всебічним аналізом досліджуваних проблем.

Мета дослідження О.Ю. Пожарської: «виявити особливості та етапи процесу трансформації українського цирку в соціокультурний інститут» (с.

19 дисертації) досягається поступово та науково зважено в усіх 3-х розділах дисертації. Це відбувається на сторінках дисертаційної роботи, ще раз підкреслимо, послідовно-логічно, починаючи від наукового осмислення цирку в міждисциплінарному просторі гуманітаристики як об'єкту культур-філософської рефлексії, визначення поняттєво-категоріального апарату та методологічних основ дослідження та розгляду функції циркового видовища як театралізованої форми культури (1-й розділ). Продовжується виклад основних положень роботи аналізом витоків інституалізації цирку в контексті трансформації культурних парадигм, становлення цирку як соціокультурного інституту в просторі культури України та діяльності Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв в умовах інституалізації професійної культурно-мистецької освіти (2-й розділ). Завершує дисертацію дослідження репрезентації цирку в культурних практиках сучасності, зокрема, в художніх рефлексіях ХХ – початку ХХІ століття і фестивалях циркового мистецтва як форми міжкультурної комунікації та визначенням місця українського цирку в системі сучасного культурної дипломатії (3-й розділ).

Важливим вважаємо зроблений шановною дисеранткою в 2-му розділі роботи висновок щодо розвитку українського цирку в період з кінця ХХ століття до сьогодення України: «український цирк перетворився у багатофункціональний соціокультурний інститут, шлях становлення якого в цей період віддзеркалює трансформаційні процеси, що відбувалися в українському культурному просторі. В цей період склалися різні моделі управління цирковою галуззю ... в цирковій галузі поєднуються різні управлінські моделі, сформувався широкий спектр напрямів розвитку репертуарної політики, що дозволило створювати циркові вистави, орієнтовані на різні художні запити сучасного глядача. Відтак, окреслений період – від кінця ХХ століття до сьогодення в соціокультурному просторі України характеризується як етап формування управлінських, нормативно-

правових та освітньо-професійних зasad інституалізації українського цирку» (с. 114 дисертації).

Автором обґрутовано, що процес інституалізації культурно-мистецької освіти України як системи передбачає врахування того, що вона є складовою соціально-духовного життя суспільства, невід'ємною частиною якої є профільна освіта в галузі естрадного і циркового мистецтв. Відповідно, О.Ю. Пожарська досліджує наявну в Україні унікальну циркову школу (Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтв), традиції якої були засновані на багаторічному досвіді національного українського цирку. Завдяки всебічному аналізу дисертантою діяльності навчального закладу, Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтв постає у дослідженні невід'ємною складовою процесу інституалізації цирку шляхом формування освітньо-професійних зasad мистецтва.

Необхідним, з наукової точки зору, вважаємо здійснений надалі автором розгляд циркового мистецтва як форми міжкультурної комунікації та знакового місця цирку України в розбудові сучасної культурної дипломатії. «Цирк як важливий соціокультурний інститут виконує функцію збереження надбань української національної культури, що потребує розширення культурного діалогу зі світом. У цьому контексті український цирк стає дієвим інструментом культурної дипломатії, яка в сучасному світі набуває виняткового значення для створення іміджу України в світі. Шляхом популяризації творчих досягнень на світовій арені український цирк демонструє надбання національної культури та її високі здобутки, сприяє реалізації цілей культурної політики держави, досягненню основоположних цілей зовнішньої політики та створенню сприятливого образу країни на міжнародному рівні», – обґрутовано підкреслює О.Ю. Пожарська на 181 сторінці дисертації, підводячи підсумки аналізу відповідних аспектів своєї наукової розвідки.

Чіткі, логічні, наукоємні висновки завершують дослідження, пропонуючи категоризацію провідних понять та практичне підтвердження основних теоретичних положень роботи. Теоретичне та практичне значення одержаних результатів є вагомим і полягає в тому, що матеріал дисертації має концептуальне значення для подальшого поглиблення уявлень про українську циркову культуру та суттєво розширює джерельну базу для подальших досліджень у цьому напрямі. Матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні навчальних курсів з культурології, теорії та історії культури, теорії та історії цирку та ін., застосовані в розробці різноманітних проектів у галузі культури, зокрема при визначенні стратегії подальшого розвитку циркового мистецтва в Україні, розбудови культурної та гуманітарної політики української держави.

Дисертація загалом виконана на рівні сучасних досягнень культурології та суміжних з нею гуманітарних дисциплін. Вказані в дисертації принципи викладу матеріалу, запропонована система аргументації, структура і методологічні засади роботи, вдале формулювання проблематики дослідження підводять до комплексного теоретичного та емпіричного обґрунтування висновків.

Зрозуміло, як і будь-яка дослідницька робота, дисертація викликає ряд питань і зауважень, які мають дискусійний характер, конструктивний та корисний для наукової думки в цілому. Отже, позитивно оцінюючи дисертацію О.Ю. Пожарської, все ж таки вважаю за необхідне звернути увагу на певні моменти, які, на мою думку, потребують деякого пояснення чи уточнення.

В умовах глобалізаційних процесів сучасності проблема діалогу культур набуває особливої актуальності. Як зберегти свої культурні корені, відстояти «свое» і не розчинитися в «чужому», при цьому збагативши власну культуру найкращими здобутками світової спільноти, – основні питання діалогу культур сьогодення. Підрозділ 3.3 представленої дисертації присвячений дослідженню проблематики місця сучасного циркового

мистецтва в розбудові культурної дипломатії України, зокрема, на сторінці 183 роботи зазначається: «цирк як важливий соціокультурний інститут виконує функцію збереження надбань української національної культури, що потребує розширення культурного діалогу зі світом». Матеріал дисертації звертається до наукового доробку знаного культуролога М. Бахтіна, зокрема, до феномену «карнавальна культура» М. Бахтіна, правда значною мірою пов'язуючи термін з роботами У. Еко.

Відповідно, виникають наступні питання:

1. Чи зверталися Ви до концепції «діалогу культур» М. Бахтіна, розробляючи проблематику місця цирку в сучасній культурній дипломатії?
2. Оскільки в дисертації Ви також звертаєтесь до понять «простір», «культурний простір», «соціокультурний простір», виникає відповідне питання – чи розглядали Ви зазначені феномени у руслі теорії хронотопу М. Бахтіна та чи застосовували Ви відповідну концепцію вченого під час здійснення свого дослідження?
3. Наскільки значна роль діалогу культур в сучасному глобальному світі щодо трансформації національного циркового мистецтва?

В цілому, висловлені питання не впливають на загальну позитивну оцінку представленого до захисту дослідження. Зміст роботи переконливо засвідчує, що авторка здійснила ретельний всебічний аналіз обраної проблематики, вийшла на рівень вагомих теоретичних узагальнень і грунтовних висновків. Здобувачка повністю виконала поставлене завдання, проявивши високу кваліфікацію, зробивши певний внесок у подальший розвиток вітчизняної культурології.

Необхідно позитивно оцінити й ступінь апробації ідей дисертації, основні положення якої викладені автором у 13 публікаціях. Зокрема, у статті «Цирк як предмет гуманітарного наукового аналізу» автором звернено увагу на певну активізацію досліджень мистецтва цирку, що пов'язане з бурхливими процесами в культурі та соціальному житті сучасного суспільства, а також затребуваністю цирку як соціального інституту та як

видовищної форми масової культури. У роботі «Зміст та функції циркового видовища» О.Ю. Пожарською наголошено, що циркове видовище як поліфункціональне явище існує у будь-якому суспільстві як культурний феномен, являючи собою своєрідну форму регуляції людської діяльності. Розглядається циркова вистава як динамічна структура, розвиток якої обумовлений історико-культурним середовищем, яке визначає його характер і змістове наповнення. Стаття «Передумови становлення вітчизняного циркового мистецтва» розкриває зміст карнавалу як джерела багатьох форм видовищної культури, в тому числі й циркової. Автором наголошується, що саме карнавальна культура поклала початок таким культурним феноменам, як скоморошество і жонглерство, які уособлюють приклад візуально-звукового синтезу і відповідності в епоху середньовіччя, уявленням народу про свободу творчого духу, про радість чуттєвого сприйняття світу. Дослідження дисерантки «Цирк як поєднання масового і елітарного мистецтва в системі сучасної культури» підходить до розгляду цирку і циркового мистецтва як специфічного простору поєднання масової та елітарної культур. У роботі «Циркове мистецтво як об'єкт художньої рефлексії» О.Ю. Пожарською проаналізовано особливості висвітлення циркової тематики у творах художньої літератури та образотворчого мистецтва. Автор звернув увагу на близькість світу цирку світогляду та естетиці багатьох художників, письменників і поетів, які використовують цирк як ємну, багаторівневу, багатоаспектну метафору. У статті «Циркове мистецтво як чинник культурних змін» дисерантка зосереджує увагу на потенціалі циркового мистецтва як чинника, що істотним чином впливає на культуру суспільства загалом та окремої особистості зокрема. Зазначено, що цирк як розважальне видовищне мистецтво відображає дух національної культури, відтак його можна вважати одним з найважливіших духовних і соціальних явищ у сучасному суспільстві. Для збереження національної культури потрібно вести діалог зі світом, звертатися до його універсальних цінностей, переходити від видовищ до вищих духовних потенцій, які

проявляються не лише в класичній музиці, поезії, театрі, а й у цирку. Наукова новизна роботи «Циркове мистецтво як чинник культурної дипломатії» полягає в дослідженні фестивалів циркового мистецтва як інструментів культурної дипломатії. Автор стверджує, що цирк може стати одним із ефективних інструментів культурної дипломатії, що вимагає від держави творчого переосмислення можливостей традиційних архетипових культурних образів і символів, а також пошуку нових культурних образів і символів для створення гідного іміджу України у світі.

На основі вивчення представленої дисертації та публікацій за її результатами, можна констатувати, що дисертаційне дослідження є самостійною завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, що в сукупності є вагомим внеском у сучасну культурологічну науку, а основні положення дисертації достатньо апробовані на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та висвітлені у публікаціях.

Таким чином, приходимо до обґрунтованого висновку про те, що дисертаційна робота Пожарської Олени Юріївни «Цирк у просторі культури України: інституалізаційний аспект» за своєю актуальністю, науковою новизною, предметним змістом та теоретико-методологічною значущістю повною мірою відповідає вимогам МОН України щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за напрямом підготовки 034 – «Культурологія».

Отже, Пожарська Олена Юріївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за напрямом 034 – «Культурологія».

Офіційний опонент -

доктор культурології, доцент,
ректор Київської муніципальної
академії естрадного та циркового мистецтв

O.V. Яковлев